

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОЦЕСУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ

Характерною ознакою сучасного етапу світового соціально-економічного розвитку є поглиблення регіональної інтеграції на європейському просторі. Однак формування географічної та економічної цілісності ЄС не означає відсутності суперечностей в окремих сферах економічного життя угруповання. Найбільш проблемним, конфліктнокомпромісним, економічно витратним та залежним від низки об'єктивних причин є аграрний сектор, стратегія розвитку якого формується з початком створення ЄС та постійно удосконалюється у відповідності до правил та норм Спільної аграрної політики (САП).

Розуміння інтеграційних процесів з позицій їх впливу на аграрний сектор вимагає проведення аналізу існуючих підходів до вивчення такого економічного феномену як євроінтеграція. Потребують наукового пізнання й узагальнення фундаментальні зміни, що відбувалися у процесах євроінтеграції другої половини XX століття та можливої еволюції цього явища в XXI столітті. Наукове обґрунтування особливостей та проблем "європейської аграрної моделі" неможливе без глибокого освоєння різноманітних світоглядів на процеси економічної інтеграції у поєднанні їх із синтезом минулого, сучасного та майбутнього.

Розвиток інтеграційних процесів є закономірним результатом активізації міжнародного руху основних факторів виробництва, насамперед товарів, продукції та послуг. З метою усунення перешкод на шляху міжнародної торгівлі виникла необхідність створення міждержавних інтеграційних об'єднань на основі багатосторонніх угод між країнами.

У загальному вигляді економічна інтеграція (лат. *integratio* - відновлення, від *integer* - цілий) тлумачиться як процес інтернаціоналізації господарського життя, що припускає зближення і взаємопристосування окремих

національних господарств [1, с. 229]. Першою її ознакою є не стільки охоплення зовнішньоекономічного обміну і ринкових відносин країн, що інтегруються, скільки глибоке проникнення у сферу матеріального, зокрема агропромислового виробництва, яке призводить до більш повної взаємодії відтворюючих процесів цих країн, тісному переплетінню національних господарств, створенню регіональних господарських комплексів. Не менш важливою є друга ознака, суть якої полягає в тому, що інтеграція потребує усвідомлених і разом з тим узгоджених дій між її суб'єктами з приводу управління та регулювання взаємозв'язків в межах створеного угруповання.

Водночас значно зростає і роль державних структур окремих країн та наднаціональних інститутів, функціонування яких спрямовано на підтримку та пошук можливостей для розширення інтеграційних об'єднань. На відміну від існуючих форм співробітництва, економічна інтеграція передбачає створення таких міждержавних структур, які здатні проводити взаємоузгоджену спільну економічну політику та в її межах формувати єдину аграрну політику.

Більшість інтеграційних об'єднань намагаються вирішувати подібні задачі в усіх сферах виробництва, у тому числі і в аграрному секторі економіки. В основному вони зводяться до наступного [2, с. 363-364]:

- використання переваг економії масштабу;
- створення сприятливого зовнішньополітичного середовища;
- формування торгової та агропродовольчої політики;
- сприяння структурній перебудові економіки та сільського господарства;
- підтримка молодих галузей національної економіки.

Основними передумовами економічної інтеграції, що розглядаються дослідниками, виступають: 1) порівняно близький рівень економічного розвитку країн-учасників інтеграційних процесів; 2) їх географічна близькість; 3) спільність проблем щодо бачення майбутнього; 4) обмін досвідом щодо політики підтримки виробників та споживачів сільськогосподарської продукції; 5) реформування аграрної політики та збереження навколишнього природного середовища тощо.

Процес інтеграції в часі та просторі відбувається з характерними спадами і підйомами, що зумовлено дією закону нерівномірності економічного та політичного розвитку. При аналізі її сучасного стану та перспектив розвитку вченими використовується метод "часових ритмів" Ф.Броделя, згідно з яким цивілізація розвивається в довготривалому ритмі. Регіоналізація та інтеграція здійснюються в менш тривалому ритмі. Економічні протистояння та конфлікти в ЄС або інших інтеграційних формуваннях носять тимчасовий, епізодичний характер або мають короткотривалий ритм, що не є свідченням відміни довготривалої тенденції інтеграційних процесів. Крім того, розвиток інтеграційних процесів або їх складових частин йде стрибками в різних ритмах з відповідним прискоренням або уповільненням [3, с. 13] .

Конфігурація інтеграції може змінюватися в залежності від конкретного історичного етапу. Класичний закон заперечення заперечення Гегеля дає підставу вважати, що подолання старого та затвердження нового зберігає спадкоємність. Так, в Західній Європі при створенні нової архітектури зберігаються старі риси та особливості.

Суттєвий внесок у становленні теорії економічної інтеграції, зокрема митних союзів, належить канадському вченому Д.Вайнеру ("Studies in the Theory of International Trade", N.Y., 1937 та "The Customs Union Issue: Carnegie Endowment for International Peace", 1950), в основу аналізу якої покладено порівняння торгівлі між країнами в умовах існування у кожній з них власного митного тарифу. Внаслідок створення митного союзу за теорією Д.Вайнера в економіці діють два типи

ефектів: статичні ефекти (static effects - економічні наслідки, що виникають після створення митного союзу як його безпосередній результат) та динамічні ефекти (dynamic effects - економічні наслідки, що проявляються на більш пізніх стадіях функціонування митного союзу). В межах статичних ефектів найбільш суттєвого значення набувають ефекти розширення торгівлі (trade creation) та відхилення торгівлі (trade diversion) [4, с. 41; 9, с. 370 - 371]. Продовжуючи ці дослідження, американський професор Б.Валасс запропонував методику виміру ефектів за допомогою показника фактичної еластичності доходів попиту на імпорт. Виходячи з основних положень концепції Б.Баласса та результатів його досліджень, створення ЄС отримало ефект розширення торгівлі значних розмірів. Зростання еластичності попиту на імпорт із всіх країн становило майже 10 % [2, с. 377]. Особливо це стосувалося галузей промисловості, машинобудування та автомобілебудування. В галузі торгівлі сільськогосподарською продукцією мав місце ефект відхилення торгівлі.

Сучасна теорія економічної інтеграції формується, як зазначає В.Сіденко, під впливом існуючих різноманітних та розбіжних вчень прихильників як економічного лібералізму, так і державного регулювання економіки (дирижизму), які набули свого інтенсивного розвитку з початку 50-років і особливого загострення та протистояння в 1960 - 1970 роках. Висновки перших зводилися до відстоювання вільного характеру цін та конкуренції, усунення торгових і валютних бар'єрів, уніфікації ринкових механізмів. В основу своїх поглядів ліберали поклали статичні порівняльні переваги країн і більшого значення надавали питанням взаємної доповнюваності економік. Прибічники дирижизму схилялися до "структурної" теорії інтеграції, в основу якої були покладені ідеї державного та наддержавного регулювання спільної економічної діяльності. Першочергову увагу вони приділяли динамічному контексту розвитку інтеграції, коли інтегруються не взаємодоповнюючі, а однорідні конкурентоспроможні еконо-

міки, що створюють принципово нові економічні комплекси [4, с. 36 - 43].

Синтез лібералізму та дирижизму логічно завершився у вигляді запропонованої Дж. Піндером формули "позитивної та негативної інтеграції"¹. При цьому проявом позитивної інтеграції є формування спільної економічної політики та пристосування економік і виникнення на цій основі нових економічних структур, а негативної - процес зняття тарифних і нетарифних бар'єрів на шляху руху товарів та інших факторів виробництва.

Характерною особливістю сучасних інтеграційних формувань є функціонування за принципом субсидіарності. Сама ідея субсидіарності не нова, має католицьке походження і належала Папі Пію XI. Субсидіарність - принцип, за яким передбачено розмежування повноважень та компетенції між виконавцями основних інтеграційних дій. Тобто, Європейський союз діє в межах своїх повноважень, що зазначені в Договорі про Європейський союз, а в галузях, які не підпадають під його виключну компетенцію, ЄС діє у відповідності до принципу субсидіарності, оскільки цілі передбачених дій не можуть бути досягнені достатньою мірою країнами-членами [5, с 95]. Особливо це стосується сільськогосподарської політики, так як вона є спільною для всіх країн - членів ЄС. Таким чином співтовариство може поширювати свою компетенцію на нові галузі, якщо вважає їх "масштабними".

Розвиток інтеграційних процесів передбачає їх певне правове закріплення або інституціоналізацію. В теорії економічної інтеграції визначені основні етапи її розвитку. Повне відображення свого змісту вони знайшли у праці Б.Баласса "The theory of economic integration" [4, с. 38]. Послідовність цих етапів відбувається за схемою: зона вільної торгівлі - митний союз - спільний ринок - економічний союз - повна економічна інтеграція. Слід зазначити, що всі країни, які інтегруються, знаходяться на одному з вказаних етапів.

Західноєвропейський варіант економічної інтеграції виник як наслідок теорії та практики міжнародної економічної інтеграції. В той же час загальний погляд на Європу (європе-

їзм), її географію та історію, народонаселення та економіку, культуру й образ мислення існує багато віків. Ідеї єдиної Європи висувалися ще філософами, європейськими суспільними та політичними діячами. Поняття європеїзму мало досить конкретне значення та припускало різноманітність планів європейської єдності і проектів об'єднання Європи. До об'єднання Європи закликали І.Кант (ідея "союзу народів" який забезпечить "вічний мир"), Ж.-Ж. Руссо (ідея "суспільного договору"), В. Гюго, К. Каутський, які пропонували об'єднатися заради миру, Ріхард фон Куданхове-Каллергі (об'єднання щоб запобігти катастроф). У період 20 - 30-х років XX століття на основі цих ідей було розроблено план французького прем'єра А. Бріана з об'єднання континентальної частини Старого Світу під егідою Європейської конференції. Згодом цей документ було покладено в європейський маніфест, відомий під назвою Маніфест Вентотене. Органічним продовженням теорій європейської інтеграції стало реальне об'єднання Європи з врахуванням пропозицій та проектів представників сучасної інтеграції: Ж. Моне, Р. Шумана, У. Черчіля, Альфреда де Гаспері, К. Аденауера та інших [6, с 22 - 23].

Останнім часом питанням розвитку європейської економічної інтеграції приділяють увагу такі вітчизняні вчені-економісти, як В. Андрійчук, В. Будкін, Л. Безчасний, А. Гальчинський, В. Гесць, Д. Лук'яненко, Є. Савельєв, В. Сіденко, А. Філіпенко, О. Шнирков, В. Ющенко, економісти-міжнародники країн СНД: В. Авдокушин, Л. Глухарев, Ш. Гаджієв, Р. Євстігнєєв, С. Іларіонов, О. Кирєєв, В. Ломакін, П. Линдерт, С. Чернишов, В. Харламова, І. Фамінський, представники західної наукової думки: В. Баласс, Л. Бальцерович, Д. Кауфман, П. Кругман, Я. Корнаї, М. Портер, П. Самуельсон, Дж. Сакс та ін.

За хрестоматійними положеннями існуючих економічних теорій становлення, розвиток та поглиблення процесів інтеграції в західноєвропейському регіоні набули домінуючого значення на практиці, оскільки ніхто не ставить під сумнів те, що вільний рух капіта-

лу, робочої сили і технологій забезпечують отримання найвищих економічних результатів за найнижчими витратами [5, 6, 7, 8, 9, 30].

Унікальність явища європейської інтеграції полягає в двох основних моментах, які роблять її не нейтральною щодо України: по-перше, створення європейського господарства, що сприяє формуванню могутньої економіки та використанню кожною країною своїх порівняльних і конкурентних переваг; по-друге, рухомість її східних кордонів, що зумовлює наближення України до загального ринку.

Цілком закономірно, що з існуючих моделей та механізмів міжнародної співпраці, зокрема в галузі сільського господарства, Європейський союз для України є найбільш сприятливим економічним середовищем. Привабливість аграрного ринку ЄС в тому, що після приєднання до нього нових країн-членів Центральної та Східної Європи він поступово перетвориться в новий ринок збуту вітчизняної агропродовольчої продукції та основне джерело українського імпорту.

Актуалізація питання вимагає нових, конструктивних, враховуючих специфіку галузі методологічних підходів щодо механізму адаптації аграрного сектора економіки до умов євроінтеграції. В основному в дискусіях щодо стратегії розвитку сільського господарства в контексті євроінтеграційних процесів домінують погляди узагальнюючого характеру. Процес інтегрування агропромислового комплексу України в Європейське співтовариство повинен здійснюватися з урахуванням тих специфічних особливостей, які формували політику в галузі сільського господарства ЄС в еволюційному розвитку, у відповідності до завдань кожного етапу євроінтеграції, зумовлюючи відповідні підходи до реформування та оцінки результатів аграрних реформ.

Слід зазначити, що процес формування механізму євроінтеграції у сільському господарстві був важким. Майже у всіх країнах на початку створення ЄС сільське господарство за рівнем свого технічного розвитку та за ступенем концентрації і спеціалізації суттєво відставало від промисловості і було представлено дрібними фермерськими господарствами.

Крім того, аграрна політика в окремих країнах суттєво відрізнялася за методами та розмірами підтримки. Так, створення єдиного ринку агропродовольчої продукції було основною умовою вступу Франції до ЄС, оскільки сільське господарство цієї країни була важливим джерелом розширення ринків її сільськогосподарського експорту. Вся наступна практика щодо входження країн в Європейський Союз засвідчила, що сільське господарство та державна політика в цій галузі є одними із самих суперечливих аспектів західноєвропейської інтеграції. Однак, з моменту свого зародження та дотепер аграрна політика ЄС є спільною для всіх країн-членів, розвивається і вдосконалюється якісно. Цілі аграрної політики ЄС еволюціонували з часом і, зважаючи на це, доцільно розглянути її формування у поступовому розвитку відповідно до завдань кожного з етапів євро інтеграції [2, 5, 11].

Етап зони вільної торгівлі (1958-1969 рр.). У цей період зі вступом в силу і січня 1958 р. Римського договору про створення Європейського економічного співтовариства, потребували конструктивних дій питання включення сільського господарства у спільний ринок, в умовах якого кількісні обмеження та митні платежі повинні замінятися єдиним зовнішньоторговельним тарифом. Римською угодою було встановлено, що спільний ринок охоплює все сільське господарство і для успішного розвитку ЄС необхідно впроваджувати спільну аграрну політику (CAP-Common Agricultural Policy). Відповідно до умов даної угоди встановлювалися наступні основи та цілі єдиної аграрної політики:

- збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва через впровадження технічного прогресу та оптимальне використання факторів виробництва;
- гарантування відповідного життєвого рівня сільськогосподарської спільноти шляхом збільшення прибутків на душу населення;
- стабілізація ринків та забезпечення доступності запасів;
- гарантування помірних споживчих цін.

З огляду на те, що цілі угоди певною мірою конфліктують, оскільки конфліктують між собою інтереси виробників і споживачів,

перші порядкові пункти були визнані пріоритетними. Угода також зобов'язувала представників спільноти виробити спільну аграрну політику та надавала настанови щодо підходів з її формування. Напрямки такої Спільної аграрної політики, яка стала основою аграрної інтеграції країн-членів, були закладені на конференції в м. Стреза (Італія) у 1958 р. і зводилися до двох пріоритетів: по-перше, до політики ринкового контролю; по-друге, до структурної політики. При цьому *політика ринкового контролю* передбачала в деталях:

- єдність Європейського ринку;
- пріоритет власної продукції ЄС на світовому ринку;
- фінансову солідарність серед держав - членів ЄС.

Структурна політика включала три складові:

- фактори виробництва;
- умови виробництва;
- створення фонду для фінансування цієї політики на рівні ЄС.

На відміну від політики ринкового контролю, цілі якої були швидко досягнуті, структурна політика постійно змінювалася і вдосконалювалася на наступних етапах розвитку євроінтеграції. Ці два напрямки (види) аграрної політики були сприйняті новими членами як одне з найбільших надбань спільноти і великим досягненням першого етапу розвитку ЄС. Вона сприяла значному розширенню торгівлі сільськогосподарською продукцією між країнами-партнерами. Так, за період 1958 -1972 рр. вартість взаємного імпорту між країнами-партнерами (в межах "шістки") зросла у 8 разів, а імпорт з третіх країн лише — у 3,2 рази, продуктивність праці зростала в середньому за рік на 7,6 %, тоді як по всіх галузях економіки в цілому цей показник становив 5,6 %, чисельність зайнятих у сільському господарстві скоротилася майже на 8,9 млн чоловік [12, с 101-102] На цьому етапі важливу роль відіграло не тільки створення спільного аграрного ринку, але й "європейської" інфраструктури (мережа доріг, складів, холодильників тощо), без чого неможливо збільшення обсягів торгівлі сільськогосподарською продукцією та товарами.

Етап митного союзу (1969-1976 рр.) Ціле-спрямована спільна аграрна політика доповнюється єдиною політикою в галузі охорони навколишнього середовища та в галузі досліджень і технологічного розвитку сільського господарства.

Структурна політика сільського господарства формується за так званим "Маншольтським планом". Метою плану Маншольта було збільшення кількості аграрних господарств та протидія змінам у пропозиції сільськогосподарської продукції, хоча за деякими, в основному, політичними обставинами цілі його не були досягнуті повною мірою. Проведення спільної аграрної політики через інтенсифікацію виробництва та діючу інтервенційну систему на ринку сільськогосподарської продукції призвело до виникнення надлишків та перевиробництва сільськогосподарської продукції. Країни ЄС отримали можливість продавати свою продукцію за цінами, вище середньосвітових, в окремих випадках на 30 та більше відсотків, що змусило основних експортерів аграрної продукції США, Канаду та Аргентину звинуватити їх у демпінгу. САП потребувала наступної модифікації.

Етап загального ринку (1987-1992 рр.). Механізм подальшого становлення САП доповнювався заходами з квотування виробництва агропродовольчої продукції. В період з 1968-1986 рр. було запроваджено квотування цукру, зерна, молока та молочних продуктів, м'яса, овочів тощо. Разом з тим, враховуючи зростання обсягів перевиробництва сільськогосподарської продукції, збільшення витрат на підтримку САП, що викликало загальну кризу бюджету ЄС, нерівномірність в наданні допомоги фермерам та тиск зі сторони країн-конкурентів, були розроблені та прийняті "сільськогосподарські стабілізатори". Вони діяли по-різному, в залежності від конкретного товару, але в основному були спрямовані на зниження цін або на скорочення субсидій, у випадках коли загальне виробництво того чи іншого товару в ЄС перевищувало максимально гарантовану кількість (maximum guaranteed quantities, MGQs). Для більшості сільськогосподарської продукції встановлювалися максимально гарантовані квоти вироб-

ництва, за вихід з яких знижувався рівень підтримки. Виключення стосувалося лише яловичини. Також обмежувалися бюджетні витрати до 3/4 середнього процентного зростання внутрішнього національного доходу ЄС, були знижені обсяги інтервенційних закупівель та інтервенційні ціни.

Ключовим моментом пакету стабілізаційних мір стала програма виводу земель з обороту. Ця *добровільна* програма передбачала вивід із сільськогосподарського обороту не менше, ніж 20 % ріллі на 5 і більше років та отримання за це відповідної компенсації. Результати впровадження даної програми були успішними в Німеччині та Нідерландах [11, с. 258-259].

Черговий проект продовження реформи САП ЄС був представлений у 1991 р. відповідальним за сільське господарство Комісії ЄС Рауа Мак Шеррі та затверджений Радою Міністрів ЄС в травні-червні 1992 року. Реформа "Мак-Шеррі" мала за мету змінити орієнтири аграрної політики, попередньо спрямованої на збільшення надлишків сільськогосподарської продукції і яка призвела до застою доходів у господарствах. Відповідно до плану "Мак-Шеррі" було замінено систему стабілізаторів, а інтервенційні ціни на сільськогосподарську продукцію значно знижувалися. Реформою було охоплено 75 % аграрного виробництва. При цьому ціни на зерно знизилися на 15 %, на молочну продукцію - 5 %. Крім того, здійснено перехід до прямих цільових виплат фермерам за вироблену продукцію.

Програма "Мак-Шеррі" реалізовувалася за наступними принципами [13, с. 27]:

в переорієнтація САП на соціальні аспекти;

- постійний розвиток сільських регіонів;
- охорона навколишнього середовища;
- єдність ринку як перевага ЄС через інтервенційність та аграрний протекціонізм;
- фінансова солідарність.

Безумовно, проведення такої протекціоністської політики мало певний ефект і в майбутньому при формуванні основ аграрної політики країн, які ставали та планують стати членами Європейського Союзу.

Етап економічного союзу (1993 — 2000 рр.).

Найбільш значним досягненням даного етапу євроінтеграції в галузі сільського господарства стало прийняття основних принципів САП на період 2000-2006 рр., які були закріплені документом Європейської Комісії "Agenda 2000" та логічно продовжили попередні реформи. Мета програми - децентралізація САП стосовно цільових виплат виробникам сільськогосподарської продукції та більш високий рівень її доступності. Основними елементами САП в рамках "Agenda 2000" є такі:

- підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції;
- надання фінансової допомоги фермерським господарствам, розташованим у складних природних умовах;
- виплата одноразових премій або доплат молодим фермерам (до 40 років);
- в забезпечення професійного навчання аграріїв та осіб, які прийняті на роботу в сільське або лісове господарство;
- впровадження прогресивних методів ведення сільськогосподарського виробництва, метою яких є збереження навколишнього середовища, сільських територій, природних умов, ґрунтів та генетичного різноманіття;
- переорієнтація виробництва відповідно до ринкових умов, розвиток нових ринків збуту сільськогосподарської продукції та покращення її якості.

Рада ЄС та Комісія ЄС зобов'язалися проводити САП в 2000 - 2006 рр. таким чином, щоб витрати на її реалізацію, без витрат на розвиток сільських територій, проведення ветеринарних заходів та охорону навколишнього природного середовища не перевищували в середньому 40,5 млрд євро щорічно [3, с. 27].

В основних положеннях "Agenda 2000" передбачена допомога за програмою SAPARD (The special accession program for agriculture and rural development) - спеціальна програма з розвитку сільського господарства і села для країн, що приєднуються. Це перша програма зовнішньої допомоги, призначена для підтримки конкурентоспроможності сільського господарства нових країн-членів ЄС, зокрема ЦСЄ та розвитку сільських територій. В рамках даної програми Комісія ЄС надасть допо-

могу окремим регіонам в обсязі 520 млн євро. Наприклад, Польща отримає допомогу в розмірі 168 млн євро. Із вказаної суми частина піде на структурні зміни у сільському господарстві, покращення товарообігу, а також на проведення заходів контролю з якості агропродовольчої продукції [13, с. 27].

Етап повної економічної інтеграції (з 2001р. - дотепер). Характерною ознакою розвитку сільського господарства на даному етапі є проведення більш істотної реформи САП, яка отримала назву "реформа Фішлера" (ім'я комісара ЄС з сільського господарства) і прийнята 23 липня 2003 року. Подальші пропозиції щодо реформування сільського господарства ЄС пов'язані з переговорами в рамках ВТО та вступом до ЄС нових членів. Вони також передбачають і неринкові методи підтримки аграрної сфери. Зміни стосуються способів надання підтримки виробникам зернобобових культур (зернових, олійних, бобових), рису, горіхів, картоплі для виробництва крохмалю, сухого молока, яловичини, баранини та молока. Механізм надання підтримки виробникам інших культур на змінився.

Основні пункти реформи:

- одноразові виплати фермерам незалежно від обсягів виробленої продукції. Компенсаційні виплати та виплати на поголів'я тварин будуть замінені на виплати на одну ферму (прямі виплати);
- розширення програми "модуляції", започаткованої в рамках "Agenda 2000", яка надає можливість країнам ЄС зменшувати виплати великим фермам, а зекономлені кошти спрямовувати на фінансування розвитку сільських територій. Всі країни повинні здійснювати такі програми;
- надання нових кредитів у розмірі 45 євро/га з метою стимулювання вирощування сільськогосподарських культур для виробництва енергії. Розмір таких площ обмежено до 1,5 млн га;
- зміна політики щодо забезпечення якості агропродовольчої продукції. Виплати фермерам будуть здійснюватися пропорційно до заходів з дотримання різних видів стандартів: екологічних, безпеки продовольства, захисту рослин, ветеринарних, умов утримання тва-

рин та ін. Допомога буде надаватися за так званою Системою однакових виплат (СОВ);

є гнучкість у виборі того, що виробляти фермерам, за винятком вилучених з переліку товарів, за які вони вже отримали виплати;

- створення механізму забезпечення фінансової дисципліни таким чином, щоб не допустити перевищення прийнятого бюджету на підтримку САП ЄС.

Введення нової системи, яка вважається початком фундаментальної реформи в сільському господарстві ЄС, розраховано на період 2005 - 2007 років. Реалізація реформи Фішлера надасть можливість ЄС утримати в наступному бюджетному періоді (2007 -- 2013 рр.) границю витрат на підтримку ринку сільськогосподарської продукції та прямих виплат аграріям [13, с. 27]. В десяти країнах-членах ЄС: Австрії, Бельгії, Данії, Німеччині, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Португалії, Швеції та Великій Британії реформована САП вже працювала, що дозволить європейським фермерам, як зазначено у висновках Єврокомісії, стати справжніми підприємцями.

Монографічні дослідження вчених свідчать про роль основних складових цієї політики для подальшого процесу інтеграції та входження нових країн-членів. Переваги та недоліки здійснення такої аграрної політики аналізувалися в працях провідних західних економістів, дослідників-аграріїв країн, що претендують на членство в ЄС [13, 14, 15].

У цілому еволюційність змін у формуванні та проведенні перетворень в аграрному секторі Євросоюзу свідчить про значне зростання обсягів торгівлі сільськогосподарською продукцією між країнами-партнерами, збільшення питомої ваги сільського господарства в експорті, підвищення рівня конкурентоспроможності агропродовольчої продукції, модернізацію виробничих потужностей, високу ступінь самозабезпеченості основною продукцією рослинництва і тваринництва. САП у процесі реформування набула значних досягнень. Так, суттєво зменшилися рівні підтримки з бюджету ЄС: з 70 % на перших етапах розвитку ЄС до 40 % на сучасному етапі, хоча, сьогодні САП становить найбільшу статтю витрат - 45,2 млрд євро щорічно.

Зінчук Т.О.

Досвід та проблеми формування САП вивчаються і вітчизняними вченими. У представлених дослідженнях В. Власова, О. Могильного, С. Дем'яненко та інших йдеться про зміну пріоритетів в аграрній політиці України, стабілізацію та підтримку товаровиробника, підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках. Історія САП, яка нараховує більше, ніж три десятиріччя, може бути повчальною і для України. За цей час Західна Європа перетворилася з імпортера продовольства в провідного експортера.

Для підготовки вступу України в ЄС необхідні додаткові витрати з бюджету. За прогнозами аналітиків, сума, яка повинна спрямовуватися на структурну перебудову аграрного сектора країн Східної та Центральної Європи, становитиме майже 12 млрд євро щорічно.

З появою нових методів регулювання аграрної політики виникає проблема адаптації сільського господарства України до вимог ЄС. З одного боку, Україна отримає доступ до великого ринку з єдиними нормами, стандартами щодо маркування, упаковки, екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, що дає шанс боротися за європейського споживача. Важливим позитивним фактором буде і зниження транспортних витрат при експорті продукції. Проте, з іншого боку, можливе скорочення сегменту зовнішнього ринку за умов високих стандартів щодо якості продовольчої продукції та ветеринарно-фітосанітарних норм в ЄС.

Україна, приймаючи "правила гри" в майбутньому, може претендувати на вагому роль свого сільського господарства на європейському ринку. Наукове осмислення процесу євроінтеграції в аграрному секторі економіки ґрунтується на пошуку способів трансформації сільського господарства, в конкурентоспроможну галузь. Методологічною базою для інтеграції аграрного сектора в європейську економіку є сучасні наукові теорії, концепції й гіпотези, що намагаються пояснити тенденції його розвитку у контексті світових глобалізаційних процесів. Вони базуються на залученні у науково-дослідний процес певних методів досліджень. При аналізі євроінтеграцій-

них процесів в аграрному секторі економіки використовуються як всезагальні філософські методи, так і, власно наукові (економічні) методи досліджень [16, с. 21-31].

До першої групи методів належать діалектичний, метафізичний, інтуїтивний, аналітичний та ін. Зокрема, діалектичний метод застосовується при розгляді інтеграційних процесів у постійному русі, зміні, розвитку під впливом глобалізації світової економіки. Друга група методів передбачає використання загальнонаукових методів, характерних для будь-якої економічної науки. Проте таке комплексне питання як процеси європейської інтеграції в аграрному секторі, вимагає розгляду даного економічного явища через системний підхід [17, с. 10-11]. Система методів для аналізу даного питання включає: монографічний метод, методи аналізу і синтезу, порівняння, групування інформації, балансовий та графічний методи тощо. Кожен з названих методів має визначену мету і сферу застосування, причому кожному з них властиві як свої переваги, так і недоліки (таблиця).

Безумовно, сукупністю розглянутих методів не вичерпується дослідження даного питання. Аналіз складних проблем щодо інтеграції аграрного сектора економіки в ЄС передбачає широке застосування методів наукової абстракції. Уваги потребує і закон логіки, який стверджує, що правильність конкретного узагальнення для індивіда або частини необов'язково означає також правильність його для груп або цілого. Тому прояв загальних закономірностей євроінтеграційних процесів аграрного сектора здійснюється в різних країнах неоднаково і слід погодитися з думкою більшості дослідників, що *необхідно пристосовувати існуючий досвід та моделі інтеграції під свою країну, а не навпаки*. Крім того, країнам - претендентам до вступу в Євросоюз потрібно передбачати напрямки змін, що постійно відбуваються в його аграрній політиці, та на сучасному етапі закладати основи своєї аграрної політики, наближаючи її до принципів нової аграрної політики.

Головними висновками та рекомендаціями для України в умовах її євроінтеграційної

Система методів дослідження процесів євроінтеграції в аграрному секторі

Назва методу	Мета застосування	Сфера застосування	Переваги	Недоліки
Монографічний	Вивчення спеціальних літературних джерел, законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо досвіду та практики входження в ЄС окремих країн з врахуванням особливостей аграрного сектора економіки	Визначення рівня дослідження проблеми вступу до ЄС в аспекті сільського господарства	Надходження необхідної інформації, систематизація бази даних про стан та перспективи євроінтеграції в аграрному секторі економіки	Недостатність врахування в процесі досліджень особливостей інтеграції в сільському господарстві при вступі країни в ЄС
Аналізу і синтезу	Деталізація основних етапів становлення САП та узагальнення досвіду підготовки та вступу країн Центральної та Східної Європи в ЄС	Аналіз результатів процесу євроінтеграції в аграрному секторі України, оцінка ризику, позитивних та негативних наслідків від вступу в ЄС	Комплексність та динамічність підходу до євроінтеграційних процесів в аграрному секторі економіки	Труднощі з виділенням факторів, які безпосередньо впливають на процеси євроінтеграційних перспектив при визначенні основ САП
Порівняння	Аналіз та порівняння процесів євроінтеграції в аграрному секторі України з іншими країнами	Розрахунки показників фактичного і планового розвитку сільського господарства України та зіставлення їх з аналогічними в країнах ЄС	Визначення ефективності аграрної реформи в країнах-членах ЄС та в Україні	Значна трудомісткість дослідження
Метод групування інформації	Вивчення структури і структурних зрушень, що відбуваються в процесі євроінтеграції аграрного сектора	Систематизація статистичних сукупностей та поділ їх на групи за існуючими ознаками (при дослідженні механізму державної підтримки виробників с.-г. продукції)	Характеристика сукупності узагальнюючими показниками та виявлення закономірностей, тенденцій розвитку державної підтримки с.-г. виробників	Відносність ступеня узагальнення
Балансовий	Планування показників збалансованого розвитку аграрного сектора	Визначення стратегії сталого сільськогосподарського розвитку при вступі в ЄС	Оцінка величини впливу окремих факторів на процес сталого сільськогосподарського розвитку	Виділення найбільш впливових факторів

перспективи з урахуванням еволюційних особливостей та змін у САП ЄС можуть бути наступні:

- Теорія та практика ЄС свідчать про необхідність усвідомленого розуміння класичного питання - державного регулювання в умовах ринку, про відсутність протистояння між ними за рахунок виконання різних функцій. Так, ринок ставить завдання пошуку рів-

новаги між попитом та пропозицією шляхом коливання цін та пристосування структури виробництва і попиту до цих змін. Але й у високорозвинених країнах ринок не завжди може виконувати функції регулятора. До завдань державного регулювання АПК належать ті, з якими ринок справлятися здебільшого неспроможний: створення сприятливих макроекономічних умов з відповідним бюд-

жетним розподілом та перерозподілом коштів в сільському господарстві; стимулювання; науково-технічного розвитку; здійснення політики екологічної безпеки та захисту навколишнього середовища; формування основ соціального розвитку села та сільських територій. Саме розуміння Україною того, що і сільське господарство, і продовольчий ринок не є саморегулюючими має бути враховано при проведенні аграрних реформ.

- Аграрна політика ЄС сформувалася з урахуванням того, що сільське господарство є дотаційною галуззю. Це означає, що без державної підтримки здійснювати виробничий процес в умовах відкритого та незахищеного ринку неможливо. Тому основна частина бюджетних коштів ЄС виділяється на аграрну політику. Суттєві зміни в САП, що почалися з 2003 р. стосувалися не тільки коригуванням політики підтримки сільського господарства, але й розвитку сільських територій. Стратегія розвитку аграрного сектора України потребує чіткого механізму пристосування сільськогосподарського сектора до САП ЄС в питаннях виробничого, фінансового, соціального характеру. Це, насамперед, перегляд політики щодо малоефективних, але життєво важливих господарств, пом'якшення проблеми безробіття на селі та посилення конкуренції.

- Одним із інструментів САП ЄС виступає ринок землі в країнах-членах. Саме він певною мірою відображає ступінь використання земельних ресурсів, землезабезпеченість країн, національні традиції та рівень лібералізації економіки. Уся суть земельного законодавства у Західній Європі полягає в тому, що земля має належати ефективному землевласнику, як правило, в рамках сімейної ферми. Земельні відносини будуються на праві приватної власності, гарантованому основними законами країн ЄС. Дані по 15 країнам ЄС свідчать, що більше, ніж 90 % земель, які використовуються у сільському господарстві більшості країн, знаходяться в обороті сільськогосподарських підприємств, з них від 30 до 90 % та більше (по окремих країнах) - у приватній власності власників ферм. Існування приватної власності на землю не суперечить суспільним інтересам, оскільки вона служить

об'єктом активного та різностороннього державного регулювання. Виходячи з нинішнього стану ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні, виявляється доцільним вжити заходи у напрямку поліпшення правових засад земельного ринку, прискорити формування інфраструктури ринку земельних ділянок. За чинним земельним законодавством термін дії мораторію на відчуження сільськогосподарських земель закінчується 1 січня 2007 року, -фа найближчий період його можна використовувати для формування та збільшення земельних ділянок фермерських, особистих селянських господарств та інших ефективно господарюючих виробників сільськогосподарської продукції. Неодмінною умовою адаптації системи національного сільськогосподарського виробництва до стандартів Євросоюзу має бути широка інформаційна робота серед громадян для роз'яснення необхідності та порядку придбання у власність земельних ділянок на умовах дії ринкових регуляторів.

- Наближення до європейських критеріїв розвитку вимагає перегляду існуючих в Україні стандартів якості агропродовольчої продукції, пристосування господарювання до стандартів ЄС у сфері охорони природного середовища. Для перегляду та розробки нових стандартів, за оцінками спеціалістів, необхідно близько 11,5 млн грн. Від вступу у ВТО та ЄС виграють лише ті сільськогосподарські товаровиробники, які впровадили системи екологічного управління якістю, безпекою продовольчої продукції, управління соціальною відповідальністю, тобто перейшли на сучасні європейські моделі управління. Слід врахувати, що із входженням України до ЄС вона отримує доступ до ринків інших країн. За таких умов повинна проводитися гнучка державна політика, спрямована, в першу чергу, на захист свого внутрішнього ринку.

- Окремої уваги потребує європейський досвід у соціально орієнтованій аграрній політиці, спрямованій на захист інтересів сільськогосподарських виробників, створення альтернативної зайнятості та підтримку гідного рівня життя. Для цього доцільно прийняти міри організаційно-інституційного характеру

з розвитку кооперативної діяльності, створити умови для об'єднання в сільськогосподарські виробничі кооперативи фермерських господарств із забезпеченням державної підтримки їх діяльності, гарантувати права власників земельних часток (паїв) при створенні сільськогосподарських кооперативів для спільного виробництва аграрної продукції. При розробці рекомендацій щодо створення сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів слід дотримуватися засад міжнародних кооперативних принципів.

Таким чином, зазначені заходи повинні набувати системного характеру. Використання запропонованих методів при визначенні перс-

пектив євроінтеграції для аграрного сектора економіки вимагає вивчення досвіду інших країн світу, формування власних методологічних підходів щодо конкретизації шляхів приєднання до вимог САП ЄС, яка за сучасних умов суттєво впливає на розвиток сільського господарства України. Комплексний еволюційно-методологічний підхід до вирішення зазначених проблем дозволить вітчизняному аграрному сектору з часом інтегруватися в європейське співтовариство, поступово перетворюючись у стійку та конкурентоспроможну галузь економіки.

Література

1. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємств, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналі. Укладачі: В.С.Іфтемічук, ВА.Григор'єв, М.І.Маниліч, Г.Д.Шутак; За наук. ред. Г.І.Башняніна і В.С.Іфтемічука. - К.: "Магнолія плюс", 2004. - 688 с
2. *Киреев А.П.* Международная экономика: В 2 ч. - 4.1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства: Учеб. пособие для вузов. - М.: Междунар. отношения, 2000.-416 с.
3. Европейская интеграция, Большая Гуманистическая Европа и культура / Под ред. проф. Л.И. Глухарева. - М.: "УРСС", 1998. - 320 с.
4. Україна в процесах міжнародної інтеграції / За ред. д-ра екон. наук В.Р.Сіденка. - Харків: Вид-во "Форт", 2003.-280 с.
5. *Хохлов И.* Субсидиарность как принцип и механизм политики Евросоюза // МЭиМО. - 2004. - № 5.-С. 95-101.
6. *Чубарьян А.* Европа единая, но неделимая // Россия в глобальной политике. - 2003. - № 2. - С. 22-31.
7. *Molle Willem.* The economics of European integration: (theory, practice, policy) / Gower House, Croft Road Aldershot, 1990. - P.249-272.
8. *Марк Блауг.* Методология экономической науки, или как экономисты объясняют: Пер. с англ.. В.С. Автономова. - М.: НП "Журнал вопросы экономики", 2004. - 416 с.
9. *Савельев С.В.* Європейська інтеграція і маркетинг: Наукові нариси: - Тернопіль: Карт-бланш, 2003.-482 с
10. *Філіпенко А.С.* Моделі і механізми взаємодії економіки України зі світовим господарством в умовах глобалізації // Міжнар. наук.-практ. конф., присвячена 170-річчю КНУ ім. Тараса Шевченка та 60-річчю Інституту міжнародних відносин "Моделювання міжнародних відносин": Тези доповідей.- К.: ІМВ, 2003. - С 24^26.
11. *Трейси М.* Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практик' и политику / Пер. с англ. СПб. -: Экономическая школа, 1995. - 431 с.
12. Западноевропейская интеграция и мировая экономика. - М.: Мысль, 1979. - 350 с.
13. Wspolna polittika rolna Unii Europejskiej // ABC Unii Europejskiej Predstawicitlstwo Komisiji Europejskiej w Polsce - Warszawa. 2004. - S. 27 (1-4).
14. Актуальні питання аграрної політики: Збірник робіт 2003-2004 / Проект "Аграрна політика для людського розвитку".-К-2004.-449 с.
15. *Йонсон Е.* Перспективи ринку: сільськогосподарська політика ЄС і агробізнес // Агроаспект. - 2003.- №9.- С 3 8-21.
16. *Баскаков А.Я., Туленков Н.В.* Методология научного исследования: Учеб. пособие. - К.: МАУП, 2002.-216 с.
17. Методика экономических исследований: Учеб. пособие / Под ред. Ф.В.Зиновьева. - Симферополь: Таврия, 1999. - 168 с.